

АГРЕСИВНА ТА НАСИЛЬНИЦЬКА ПОВЕДІНКА СЕРЕД ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Орос О. Б.,
*кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри психології
Мукачівського державного університету*

В статті висвітлено специфічні риси відтворення агресивної поведінки та насильства, зокрема у підлітковому віці. Розкрито сутнісні характеристики агресії та насильства. Проаналізовано структуру агресивної поведінки та насильства. Виділено причини насильницької та агресивної поведінки підлітків. Окреслено механізми відтворення насильства агресивної поведінки серед підлітків.

В статье освещены специфические черты воспроизводства агрессивного поведения и насилия, в том числе в подростковом возрасте. Раскрыты существенные характеристики агрессии и насилия. Проанализирована структура агрессивного поведения и насилия. Выделены причины насильственного и агрессивного поведения подростков. Определены механизмы воспроизводства насилия агрессивного поведения среди подростков.

The specific features of reproduction of aggressive behavior and violence, particularly in adolescence, have been highlighted in the article. The essential characteristics of aggression and violence have been revealed. The key aspects and structure of aggressive behavior and violence have been analyzed. The reasons of violent and aggressive behavior of adolescents have been specified.

Ключові слова: агресивна поведінка, насильство, підлітки, агресія.

Постановка проблеми. В умовах трансформаційних процесів українського суспільства проблема насильницької та агресивної поведінки серед підлітків сьогодні постає особливо гостро. Новини насичені ситуаціями, в яких ключову роль відіграє насильство: від вуличних бійок та шкільного булінгу до тривалих агресивних сутичок на Сході країни. Кримінологічний аналіз стану злочинності засвідчує тенденцію до зростання загального рівня кримінальних правопорушень. В останні роки відмічено абсолютний приріст злочинності [1]. Вітчизняна кримінальна статистика ілюструє також погіршення стану справ щодо злочинної поведінки неповнолітніх: кількість неповнолітніх злочинців збільшується, а вік скоєння злочинів стає все молодшим. Так, за даними єдиного звіту про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення протягом грудня–січня 2016 року, загальна кількість осіб, що вчинили кримінальні правопорушення склала 99 307, з них 4 218 неповнолітні, у тому числі 218 до 14 років, 1 127 14–15 років, 2 873 16–17 років. У числі вищенаведених кримінальних правопорушень вчинених неповнолітніми, 437 злочинів проти життя і здоров'я особи, 27 з них скоєно особами до 14 років, 66 – 14–15 років, 380 – 16–17 років. За даними аналогічного звіту за грудень–січень 2017 року загальна кількість осіб, що скоїли злочини склала 117 947, з них 4 510 неповнолітні, у тому числі 212 до 14 років, 1 337 – 14–15 років, 2916 – 16–17 років. Неповнолітні скоїли 490 злочинів проти життя і здоров'я особи, 19 з них скоєно особами до 14 років, 92 – 14–15 років, 379 – 16–17 років. До того ж кількість тяжких тілесних ушкоджень завданих неповнолітніми зросла на 24% [2]. Враховуючи складну криміногенну ситуацію, особливу тривогу викликає ситуація відтворення насильства серед підлітків, яка характеризується жвавою динамікою, що носить негативний соціальний резонанс. Проте рівень повсякденного дитячого насильства не можна вимірювати тільки кількістю кримінальних злочинів. Високий рівень насильства з боку дітей на повсякденному рівні маскується під змагання або виправдовується особливостями їх психофізіологічного розвитку, поблажливим ставленням до них з боку дорослих. Підлітки об'єднуються у групи для скоєння насильницьких дій, що мають системний характер, часто фільмують свої знущання на телефони для пролонгованого негативного насильницького ефекту своїх дій для жертви. На сьогодні проблема агресивної та насильницької поведінки є одним з актуальних і перспективних наукових напрямків дослідження, що має не лише наукове, але й практичне значення. Протягом останніх років проблеми проявів дітьми насильства та агресії торкалися вітчизняні та закордонні соціологи: Р. Арон, Т. Авельцева, А. Бова, К. Вільсон, Н. Зіновьева, Г. Ковганич, В.М. Кудрявцев, Н.Ю. Максимова, Г.Міньковський, Г. Моргентуа, Ю. Онишко, В. Оржеховська, Т. Федорченко О.Б. Янчук, В. Юстицький та інші.

Соціальні проблеми застосування насильства дітьми проти інших осіб досліджують: Л. Розе-Краснор, Г. Гіні, М. Кірпка, Н.Р. Крік, К.А. Додже, В. Бернер, К. Шмек, К. Галвег, Н. Гойер, С. Науман, А. Шік, І. Отт, Г. Шмід, Е. Кунче, С. Анлікер, Г. Боденманн, Б. Фей.

Попри значний інтерес до проблеми насильства та агресивності, питання проявів та механізмів агресивної та насильницької поведінки серед підлітків залишається актуальним для сучасної науки. Нині є потреба пояснити специфічні риси агресивної та насильницької поведінки серед дітей підліткового віку. Не в повній мірі розкрито специфіку застосування агресивних актів поведінки підлітками по відношенню до однолітків та соціально-психологічні механізми відтворення агресивної поведінки в середовищі підлітків.

Мета статті – розкрити соціально-психологічні аспекти агресивної та насильницької поведінки серед підлітків, а також з'ясувати особливості професійних планів підлітків, що демонструють насильство.

Виклад основного матеріалу. Аналіз літератури дозволяє виділити дві стратегії інтерпретації та трактування агресії та її похідного складника – насильства. Перший науковий напрямок трактує агресію як «генетичну властивість», що дана людині від природи (К. Лоренц [3], З.Фрейд [4]); друга стратегія є альтернативою першій і пояснює агресію як соціально обумовлене та надбане внаслідок культурних трансформацій явище, до якої відносять також трактування агресії та насильницьких дій як наслідку фрустрації (Берковіц Л. [5], Зильман Д. [6]), агресія засвоєна внаслідок соціального наuczіння (А. Бандура [7]). Треба зазначити, що агресія і насильство трактуються як соціальні явища, що еволюціонують від міфу до трагедії, від всезагального до організаційного насильства в працях Е. Дюркгейма [8], М. Мосса [9], Р. Жирара [10], Ж. Делеза [11]. Концепт насильства стає частиною соціально-політичної і антропологічної практики ХІХ–ХХ ст. в дослідженнях Ж. Сореля [12], К. Маркса [13], К. Манхейма [14].

Більшість дослідників визначають агресію як дію чи поведінку, що направлена на нанесення шкоди іншій істоті чи об'єкту. Визначити рівень особистої тенденції агресії складно. Доступними для спостереження та інтервенції є тільки зовнішні прояви агресії, тобто агресивна поведінка, що є близькою за своєю суттю із поняттям «насильство». За визначенням Змановської Є.В. та Рибнікова В.Ю., агресивна поведінка включає: ворожу установку, агресивні емоції, агресивні дії і насильство [15]. Отже агресивна поведінка окрім ворожої установки обов'язково включає афективний та поведінковий компонент, структура ж насильства більш зовнішньо орієнтована, (акти насильства можуть бути чітко спланованими без будь-яких супровідних емоцій). Насильство у широкому сенсі – це один із способів задоволення потреб. У вузькому значенні, насильство – це завдання особі будь-якої шкоди. Феномен насильства може приймати різні форми, але переважно репрезентується через взаємодію двох сторін – насильника та жертви. Природа насильства, з точки зору соціології, може бути як продуктом реальних протиріч, так і суто символічних процесів. Воно може трактуватися в якості як глибокого джерела соціальних трансформацій, так і прояву соціальних девіацій. Джерелом насильства серед підлітків у більшості випадків є саме соціальні детермінанти.

Пояснення агресивної та насильницької поведінки серед підлітків потребує комплексного підходу. Основними новоутвореннями підліткового віку є становлення та розвиток інтелектуальної системи, рефлексії; формування соціальної відповідальності й готовності опанувати нові соціальні ролі; набуття особистісної ідентичності та вибір соціальних ролей і прагнення до самореалізації й індивідуалізації. Ці новоутворення підвищують прагнення відповідати прийнятним у суспільстві порядкам та уявленням про успішність особистості.

Х. Хекхаузен зазначає, що «поняття агресія включає значну кількість різних дій, які порушують фізичну або психічну цілісність іншої людини, призводять до матеріального збитку, перешкоджають здійсненню намірів, протидіють його інтересам або призводять до його знищення» [16, с. 485]. Проте автор підкреслює несправедливість однозначно антисоціального трактування агресії.

Соціально-когнітивні пояснення описують агресивну поведінку підлітків як дефіцит соціальної компетентності, який спирається на проблеми обробки інформації. Звідси витікає припущення, що діти і молодь проходять наступну послідовність пізнавальних процесів, коли вони переживають потенційно агресивну подію:

- 1) намагаються прикрасити подію, тобто підлітки збирають інформацію із оточення;
- 2) інтерпретують подію під впливом цієї інформації, а також на основі наявного в них досвіду і таким чином намагаються дати оцінку ситуації;
- 3) реалізується пошук можливої реакції на подію. У такій вирішальній фазі підлітки оцінюють відповідність різних реакцій, а також обирають оптимальне рішення.

А. Бандура пояснював причини насильницької та агресивної поведінки підлітків раніше пережитим ними негативним досвідом стосовно певної ситуації. Застосування насильства у такій ситуації носить ключову роль у подальшому сприйнятті подібних ситуацій як таких, що потребують насильницького втручання, як таку особа сприйматиме навіть ситуацію, що є за своєю суттю нейтральною.

Велику роль у застосуванні насильства також відіграє попередній позитивний досвід успішного використання насильства для задоволення своїх потреб. Для підлітка найбільшу небезпеку у формуванні агресивної поведінки становить не стільки сам акт агресії, скільки реакція на нього [7]. Несвоєчасна або неправильна реакція оточення може призвести до закріплення та підсилення агресії у підлітків.

Підлітковий вік, як кризова стадія розвитку особистості, на думку видатного психолога А. Адлера, передбачає, що підліток «важкий» як для себе, так і для інших. Фізична нестабільність, риси характеру, що ускладнюють спілкування, емоційна незрілість, несприятливі мікро- й макросоціальні відносини – усе це фактори ризику, наявність яких, безумовно, робить цей важкий вік ще важчим. На думку А. Адлера, агресія – це реактивна форма поведінки, а не заснований на вродженій схильності психологічний феномен, який не залежить від досвіду індивіда і його ставлення до життя. А. Адлер ввів нове поняття агресії – почуття неповноцінності, яке може виникати в результаті дефектів, слабкості і безпорадності людини і долається за рахунок виникнення і зміцнення почуття переваги. І якщо спочатку боротьбу за перевагу А. Адлер розглядав як прояв агресивності (подолання перешкод, боротьба за виживання, самовдосконалення, самоствердження), то пізніше він відмовився від ідеї агресивних прагнень на користь прагнення до влади. Насильницьку, агресивну поведінку А. Адлер пояснював прагненням до домінування і самоствердження [17].

З кризою підліткового віку та притаманними дітям у цьому віці поведінковими реакціями пов'язував насильницьку та агресивну поведінку А.Е. Личко. Джерелом кризи виступає гіперболізоване бажання у соціальному визнанні (спровоковане частково психо-фізіологічними особливостями та актуалізацією соціальних вимог) та значним дефіцитом засобів для виконання цього бажання [18]. Агресія серед підлітків може бути реакцією на фрустрацію, засобом самозахисту, а також єдиним інструментом задоволення потреб у випадку, коли дитина не бачить інших доступних [19].

У підлітковому віці провідними видами діяльності є міжособистісне спілкування з дорослими і ровесниками, суспільно корисна праця і навчання, що позитивно позначається на розвитку психіки та особистості загалом. Звісно, джерело агресії та насильницької поведінки також бере свій початок з інституту первинної соціалізації – сім'ї. Батьки можуть заохочувати чи бути взірцем агресивної поведінки, карати дітей за агресивні прояви дуже різко, бути непослідовними в своїх реакціях [20]. Проте саме група однолітків, що включає в себе людей одного віку, є еталоном, і здебільшого виконує функції значущої оцінки тих вчинків і дій, які скоюють підлітки. Вперше її засуджують не батьки і не родичі, а однолітки. Це зовсім нова ситуація, в яку підліток тільки вступає. З точки зору соціалізації це принципово важливий момент: підліток навчається дивитися на себе очима інших людей, які, по-перше, не є родичами; по-друге – є не дорослішими від них. В групі однолітків індивід нібито «приміряє на себе одяг дорослої людини».

Ніякий інший соціальний інститут не може реалізувати такі функції для підлітків, які виконують групи однолітків. Вони допомагають засвоєнню навичок соціальної поведінки, присвоюють первинний статус, допомагають легше пережити ослаблення зв'язків з батьківським домом, передають специфічні для підліткового віку цінності. В рамках теорії диференційної асоціації (Е. Сатерленд), пояснюються насильницькі дії через засвоєння асоціальних форм поведінки підлітками з найближчого значимого оточення [21]. Схвалювальна реакція найближчого оточення на агресію, формує готовність підлітка для подальшого застосування агресивної поведінки для вирішення актуальних соціальних ситуацій.

За даними нашого дослідження, завданням якого було уточнення особливостей насильницької поведінки серед підлітків, (анкетування (N=365) на основі випадкової багатощаблевої гніздової вибірки, суцільного на останньому етапі, учнів 9–11 класів ЗОШ та професійно-технічних навчальних закладів Закарпаття), найбільш поширеною причиною застосування дітьми фізичної сили проти інших осіб визнано непорозуміння 29,3%. Мотивом такої відповіді можна вважати спробу дітей зняти з себе провину або виправдання. До прояву цього мотиву можна віднести відповіді, де причиною застосування фізичного насильства визнається вживання алкоголю (11%) і самозахист (7,6%). Таким чином, мотив виправдання присутній у 47% опитаних.

Другою за обсягом причиною визнано погане виховання та негативний вплив друзів – 24,3%. Мотивом такої відповіді можна вважати спробу перенесення провини на інших. Бажання самоствердитися, що відмітило 16,4% можна віднести до мотивації негативної конструктивності або мотиву використання фізичного насильства. Жорстокість, зневага і агресія як причини проявів фізичного насильства вказали 6,9% опитаних. Мотивом такої відповіді треба вважати визнання провини або як негативну конструктивність. Треба врахувати значну кількість тих, хто не зміг визначити причини (4,4%) та відсутність відповіді (12,7%) [22]. Результати дослідження підтвердили, що учні, які постійно чи кілька разів на тиждень контактують із сферою фізичного насильства не прагнуть отримати хорошу освіту, до того ж одержані дані підтверджують, що нехтування хорошою освітою в даному випадку не є наслідком неспроможності учнів здобути освіту через певні обставини (скрутне матеріальне становище, неблагополучна сім'я), небажанню здобути вищу освіту передують низький рівень потреби

дитини у подальшому навчанні. Одержані результати дослідження свідчать про те, що на думку дітей старшого підліткового віку, що демонструють значний рівень проявів насильницької поведінки вища освіта їм просто не потрібна. Встановлено, що вибір престижної професії зумовлює низький рівень контакту зі сферою застосування насильства дітьми, $r = -0.196$, $p < 0.01$. Учні, які обрали більш престижні, високооплачувані професії приймали участь чи були свідками застосування фізичного насильства рідко. Частина учнів, яка вказала, що дуже рідко стикалася зі сферою насильства, під час вибору професії надала перевагу більш престижним професіям: 24,7% обрали економічний напрямок, 16,6% бажають стати у майбутньому юристами, 13,6% обрали фах медика, тільки невелика частинка цих учнів обрали робітничі професії – всього 5,5%. Це та частина учнів, яка має потребу навчатися та продовжуватиме денне навчання у вузі, тобто вона обрала престижні професії і буде їх опановувати – це свідчить про їх впевненість у собі та своїх силах, а також про потребу у вищій освіті та бажанні навчатися. Учні, які вказали, що спостерігали чи приймали участь у застосуванні дітьми фізичного насильства проти інших осіб кілька разів на місяць, під час вибору професії здебільшого надали перевагу також престижним професіям: 21,1% обрали фах юриста і стільки ж відсотків обрали інженерно-технічний напрямок, 18,4% підлітків цієї категорії обрали медичний напрямок. Не користуються популярністю у цієї частини учнів робітничі професії, адже тільки 7,9% з них, що контактують з фізичним насильством кілька разів на місяць здійснили вибір на їхню користь, також 7,9% учнів зазначили, що ще не визначилися з вибором.

Найбільша частка підлітків, що стикаються зі сферою фізичного насилля кілька разів на тиждень не визначилася з вибором професії. Діти цієї категорії надають перевагу робітничим професіям – 16,7% і зовсім знехтували медичним напрямком під час обрання майбутнього фаху. Учні, які постійно спостерігають чи беруть участь у застосуванні фізичного насильства здебільшого надають перевагу робітничим професіям – 20% та не визначилися з вибором професії 15%. Це свідчить про те, що діти старшого підліткового віку не впевнені в собі, не вірять в те, що зможуть опанувати престижну професію. Характерною рисою для частини підлітків, що частіше контактують зі сферою фізичного насилля є те, що вони ще не визначилися із майбутнім фахом, хоча це учні старших класів. Така невизначеність свідчить про неготовність прийняти важливе рішення. Встановлено наявність зв'язку між якістю навчання учнів у школі та рівнем контактів їх із сферою застосування фізичного насильства. Для дітей, у яких рівень проявів фізичного насильства є низьким, характерна значна успішність у вивченні основних шкільних предметів, зокрема української мови та математики. Встановлено зв'язок між частотою залучення дітей у сферу фізичного насильства та рівнем успішності з української мови – $r = 0,148$, $p < 0,01$. Частина учнів, які дуже рідко приймали участь у застосуванні фізичної сили, за минулий рік з української мови здебільшого отримали такі оцінки: 8 балів – 23,2%, 9 балів – 23,6%, 10 балів – 24,4%, а це досить високі бали. Для підлітків, у яких рівень проявів фізичного насилля є високим характерним є низький рівень знань з української мови. Частина респондентів, яка вказала, що брала участь у застосуванні фізичної сили проти інших осіб кілька разів на тиждень, за минулий навчальний рік одержала досить низькі бали: 4 бали одержали – 7,7% учнів; 6 балів одержали 15,4% неповнолітніх; рівень знань, що оцінили у 7 балів, вказали також 15,4%; 8,3% дітей старшого підліткового віку, що постійно контактують зі сферою фізичного насильства за минулий навчальний рік з української мови одержали 5 балів; 20,8% одержали 7 балів. Встановлено також наявність зв'язку між якістю знань з алгебри та рівнем частоти проявів фізичного насилля у дітей – $r = 0.121$, $p < 0,05$. Надзвичайно низький рівень знань зафіксовано у дітей, які контактували зі сферою фізичного насилля постійно – 2 бали (8,3%).

Встановлено також наявність зв'язку між успішністю з геометрії та рівнем проявів фізичного насилля у дітей – $r = -0.139$, $p < 0,01$. За допомогою результатів соціологічного дослідження доведено: підлітки, які схильні до насильства, відрізняються соціальними статусами, умовами проживання та мають певні соціально-демографічні особливості. Частина дітей, які часто демонструють фізичну силу, мають низький соціальний статус, належать до сімей робітників із низьким рівнем освіти та проєктують у своєму майбутньому низький соціальний статус. Більшість таких дітей не бачить перспективи подальшого навчання та можливості підвищення власного соціального статусу.

Потреба у самоствердженні за відсутності позитивних нахилів і відповідних можливостей призводить до негативних форм активності. Велика кількість дітей, яких можна назвати дітьми вулиці, є тим сприятливим фактором, який збільшує їх втягнення у проституцію, насильство, вживання та розповсюдження наркотиків, торгівлю людьми, трудову експлуатацію. «Соціально виключені» діти є безпосереднім наслідком стратифікації суспільства. Завдяки швидкості соціальної стратифікації і соціальної мобільності, кількість соціально виключених дітей в Україні може випереджати подібні процеси у розвинутих країнах, де етап накопичення труднощів, розриву соціальних зв'язків, дискваліфікації та кризи ідентичності відбувається повільніше [23].

На думку представників конструктивізму, фізичне насильство, як й інші прояви девіантного та делінквентного поведіння, є соціальним конструктом. Це відбувається через те, що «значна кількість соціальних інститутів і феноменів («фактів») не стільки існують об'єктивно, *per se, sui generis*,

оскільки штучно «сконструйовані». На думку Я.І. Гілінського, немає жодного акту поведінки, який не був би «девіантним» самим по собі, незалежно від соціального контексту. Так, «умисне заподіяння смерті (вбивство) – є найтяжчим злочином, проте одночасно є подвигом щодо противника на війні» [24, с. 10]. Зміст фізичного насильства відрізняється від його оцінки. Об'єктивним чинником насильства виявляється не природна схильність людини, а соціальні норми, штучно створені бар'єри та обмеження ступеня свободи людей. Результати дослідження підліткової агресії О.В. Волянською, хоча й засвідчують тенденцію до зниження рівня агресивної поведінки за останні 10 років, проте підтверджують, що рівень схильності до невмотивованої деструктивної агресії є незмінним. Агресія підлітків визначається як фактор-механізм компенсації соціальної дезадаптації [25].

Найбільша кількість бар'єрів та обмежень випадає на долю дітей підліткового віку, кримінальна активність яких останніми роками зростає. Причому характер цієї активності має загрозливі риси зухвалості, жорстокості, цинізму, насильства. Основними причинами цього є: по-перше, фізіологічні та психічні риси (взагалі характерні для підлітків) – соціальна незрілість, що контрастує з бурхливим фізіологічним дозріванням, прагненням випробувати нові відчуття; по-друге, нездатність прогнозувати наслідки різноманітних дій, сильне прагнення до незалежності. [26].

Дослідження специфіки агресивної та насильницької поведінки у підлітковому віці доводять, що зміст такої поведінки зазвичай є досить суперечливим. Першою чергою це виявляється у бажанні заявити про себе як про дорослого, зайняти певне місце у соціальній системі. Проте підлітковий вік супроводжується дефіцитом необхідних ресурсів (як психічних так і соціальних) для реалізації цього бажання.

Мотив порушення табу в міфі виникає в тісному зв'язку з мотивом ініціації. Для дитини порушення будь-якого соціального табу перетворюється у феномен демонстрації набутої внаслідок ініціації зрілості, свого нового соціального статусу. Х. Хекхаузен визначає, що часто агресія слугує іншим мотивам, наприклад влади та домінування, тобто за своєю суттю визначається як інструментальна агресія. Інструментальна агресія – це єдина форма агресивної поведінки, що не має біологічного підґрунтя. Поряд з інструментальною, виділяють експресивну та ворожу агресію. Враховуючи соціальний вектор агресії, виділяють просоціальну та антисоціальну агресію [16, с. 486].

Агресія та насильницька поведінка серед дітей підліткового віку часто виступає примітивним, найбільш доступним інструментом реалізації актуальних соціальних потреб. Насильство серед підлітків виступає не просто ритуалом ініціації, воно є конструктом або «деконструктом маскулінності жертви». Соціальним фактором, що відтворює насильство у молодіжних угрупованнях є підтримка «символічного чоловічого гомосоціального статусу» [27, с. 160], важливого для ініціації маскулінності хлопців. Сутність цього явища доводиться майже повною ізоляцією молодіжних угруповань від жінок та майже п'ятнадцятикратною різницею в чисельності постраждалих від фізичного насильства чоловіків.

Скоєння насильницької дії створює реальну можливість для завершення гендера шляхом припинення жертв. Хлопці, що не пройшли ініціацію фізичним насильством, стають об'єктом віктимізації. Якщо вони, будучи чоловіками біологічно, не можуть репрезентувати специфічну маскулінність у своїх повсякденних практиках, члени молодіжних угруповань не вважають їх «справжніми чоловіками». Деконструкція маскулінності може означати для хлопців тимчасову, але дуже важливу реконструкцію особистості.

На відміну від злочинності дорослих, злочинність дітей, або делінквентна поведінка, включена у більш широкий соціальний контекст, є безпосереднім наслідком глибинних соціально-економічних, політичних, морально-психологічних суперечностей суспільства. Стратифікація суспільства, соціально-економічна нерівність та відсутність реальних можливостей задоволення власних потреб, бідність та інші соціальні фактори безпосередньо впливають на антисуспільну мотивацію делінквентної поведінки. Негативні впливи на дітей макросередовища можуть частково нівелюватися правильним вихованням у сім'ї та школі.

Висновки. Агресивна та насильницька поведінка – це цілеспрямований руйнівний поведінковий акт, що суперечить нормам і правилам співіснування людей в суспільстві, яка завдає шкоди об'єктам насильницького нападу, заподіює фізичний збиток людям, викликає у них психічний дискомфорт (негативні переживання, стан напруженості, страху, пригніченості). Агресивні молоді люди зосереджують свою поведінку не тільки на агресії, але й здебільшого показують широкий репертуар девіантної поведінки. Далі вони схиляються до девіантної поведінки виходячи з того, що негативні консеквенції для жертви або взагалі неприйнятні, або ж недооцінені. В системі відносин серед дітей-підлітків, насильство постає в ролі архетипного, примітивного знаряддя вирішення об'єктивно наявного конфлікту інтересів учасників соціального процесу. Сутність цього конфлікту може ґрунтуватися на фактичній нерівності одного суб'єкта перед іншим, що може міститись в нерівності сил індивідів. Специфікою агресивної та насильницької поведінки підлітків є її відтворення як інструменту задоволення потреб у соціальному визнанні, що відбувається в ситуації дефіциту соціально схвалюваних ресурсів у дитини. В такій ситуації підлітки схильні вирішувати свої проблеми коштом ресурсів інших людей.

Встановлено ряд змінних, що пов'язані з участю учнів старших класів загальноосвітніх шкіл Закарпаття (підлітків) у застосуванні фізичного насильства проти інших осіб. Зокрема, можна говорити про наступні змінні: намір учнів здобувати вищу освіту, потреба учнів у вищій освіті, вибір майбутньої професії, успішність підлітків у школі. Результати дослідження засвідчують середній рівень участі дітей старшого підліткового віку у ситуаціях застосування фізичного насильства, оскільки більшість респондентів вказали, що були учасниками зазначених ситуацій дуже рідко, хоча також спостерігаються випадки постійних проявів фізичного насильства кілька разів на тиждень. Встановлено, що діти старшого підліткового віку, які рідко є учасниками ситуацій застосування фізичного насильства відзначилися високими балами з провідних шкільних предметів, це свідчить про серйозне, сумлінне ставлення до навчання. Ця частина підлітків прагне здобути вищу освіту та зафіксувати високий рівень потреби в ній. Учні, які демонструють високий рівень проявів фізичного насильства, не мають наміру здобути вищу освіту, не відчують у цьому потреби. Така ситуація зумовлена небажанням навчатися, про що свідчить низький рівень знань із провідних шкільних предметів. Встановлено, що школярі, які засвідчили максимальний рівень проявів фізичного насильства, під час вибору майбутньої професії надають перевагу робітничим професіям або ж взагалі не визначилися з вибором професії, причому престижні професії взагалі ігнорують.

Прояви насильства та агресії серед дітей формуються не лише їх схильністю до прямого насильства але й структурним насильством, зокрема статусною нерівністю. Насильницькі та агресивні дії виступають частиною ритуалу своєрідної ініціації підлітків та утвердження своєї позиції у соціальній системі. Насильницька, агресивна поведінка часто слугує інструментом задоволення потреби у соціальному визнанні. Подальших наукових розвідок потребують механізми компенсації дефіциту соціально схвалюваних ресурсів у дитини, що демонструє насильницьку поведінку для задоволення потреб у соціальному визнанні для планування комплексних профілактичних заходів.

Література:

1. Бесчастний В. Кримінологічний аналіз стану злочинності в Україні. Підприємство, господарство і право. К.: Гарантія, 2017. Вип 1(251). URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/1/40.pdf>.
2. Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення (2016–2017pp): статистична інформація Генеральної прокуратури України. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113283&libid=100820&c=edit&_c=fo
3. Лоренц К. Агрессия (так называемое «зло»). М.: Прогресс, 1994. 272 с.
4. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. М.: Наука, 1989. 352 с.
5. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. Санкт-Петербург: Прайм-Еврознак, 2007. 512 с.
6. Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений. М.: Апрель–Пресс, ЭКСМО-ПРЕСС, 1999. 512 с.
7. Бандура А. Теория социального научения. СПб.: Евразия, 2000. 320 с.
8. Дюркгейм Э. Социология: её предмет, метод, предназначение. Пер., предисл., послесл. и примеч. А.Б. Гофман; Кол. авт. Государственный университет. Высшая школа экономики. [3-е изд., доп. и испр.]. М.: Терра. Книжный клуб, 2008. 399 с.
9. Мосс М. Очерк о даре. Общества. Обмен. Личность: труды по социальной антропологии / Пер. с франц., послесловие и комментарии А.Б. Гофмана. М.: Восточная литература, РАН. 1996.
10. Жерар Р. Насилие и священное. Перевод Г.М. Дашевского. Москва: Новое литературное обозрение, 2000. 400 с.
11. Делез Ж. Логика смысла. Перевод Я.И. Свирский. М.: Академический проект, 2011. 472 с.
12. Сорель Ж. Размышления о насилии. М.: РГГУ, 2013. 293 с.
13. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Под ред. Ф. Енгельса. М.: Политиздат, 1978. Т. III, кн. III. Процесс капиталистического производства, взятый в целом. Ч. II. I–IV. 509. 1084 с.
14. Манхейм К. Диагноз нашего времени. Пер. с нем. и англ.; Отв. ред. и сост. Я. М. Бергер и др. М.: Юрист, 1994. 700 с.
15. Змановская Е.В. Рыбников В.Ю. Девиантное поведение личности и группы: учебное пособие. СПб.: Питер, 2010. 352с.
16. Хекхаузен Х. Мотив и мотивация: восемь основных проблем. Мотивация и деятельность. Т. 1. М.: Педагогика, 1986. С. 33–48.
17. Адлер А. Понять природу человека. СПб.: Академический проект, 1997. 125 с.
18. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. Л.: Медицина, 1983. 256 с.
19. Кордунова Н. О. Особливості прояву агресивної поведінки в підлітковому віці. Психогенез особистості: норма і девіація: зб. наук. ст.: матеріали наук.-практ. інтернет-конф. «Актуальні проблеми

- сучасної психології: здобутки і перспективи» (Луцьк, 6 люте 2015 р.). М-во освіти і науки України, Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Ф-т психології; [голов. ред. Я. Гошовський]. Луцьк, 2015. Т. 1. С. 130–140.
20. Андреев Ю.С. Причины возникновения подліткової агресії в сучасному середовищі. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Педагогічні науки». 2014. № 5(1). С. 148–157. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2014_5%281%29__19.
 21. Смелзер Н. Социология: пер. с англ. М.: Феникс, 1994. 688 с.
 22. Орос О.Б. Самовизначення неповнолітніми мотивації проявів фізичного насильства у власному середовищі. Вестник ОНУ им. И.И. Мечникова. Серия «Социология и политические науки». Одеса, 2011. С. 603–608.
 23. Стан та чинники здоров'я українських підлітків: моногр. О.М. Балакірева, Т.В. Бондар, О.Р. Артюх та ін.; наук. ред. О.М. Балакірева. К.: ЮНІСЕФ, Укр. інт соц. дослідж. ім. О. Яременка, 2011. 172 с.
 24. Гилинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. 520 с.
 25. Волянська О.В. Проблема агресивної поведінки підлітків: фактори та механізми соціалізації. Вісник НУ «Національна академія України ім. Ярослава Мудрого» Серія «Соціологія». Том 3, №30 (2016). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnyuac_2016_3_13.
 26. Саппа М.М. «Діти вулиці»: сприйняття ризику і мотиви ризикової поведінки. Вісник Національного університету внутрішніх справ. 2007. Вип. 37. С. 430–434.
 27. Салагаев А.Л. Насилие в молодежных группировках как способ конструирования маскулинности. Журнал социологии и социальной антропологии. Т. V. № 1, 2002. С. 151–160.